

ΕΣΤΙΑ

ΕΚΔΙΔΟΤΑΙ ΚΑΤΑ ΚΥΡΙΑΚΗΝ

Τόμος Τέταρτος

Συνδρομὴ ἰτησία: Ἐν Ἑλλάδι φρ. 10, ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ φρ. 20 — Αἱ συνδρομαὶ ἄρχονται ἀπὸ 1 ἰανουαρίου ἐκάστου ἔτους καὶ εἶναι ἰτησίαι — Γραφεῖον τῆς Διευθύνσεως: Ὁδὸς Σταδίου, 6.

21 Αὐγούστου 1877

ΔΗΜΩΔΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Συνέχεια ἰδὲ σελ. 513.

ς'

Τὸ περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ψυχῆς ζήτημα, οὐσιωδέστατον πρὸς κατανόησιν τῆς ἠθικῆς πρὸ πάντων ἐνεργείας αὐτῆς, ἐμελετήθη ὑπὸ τε τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς φυσιολογίας, καὶ ἐν ᾧ πρὸς τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων ἡ ἠθικὴ λεγομένη ἐλευθερία εἶναι γεγονὸς ἀναντίρρητον, ὅπερ ὑποθέτουσι πᾶσαι αἱ κρίσεις καὶ πράξεις αὐτῶν καὶ ὁμιλίας, καὶ πασῶν τῶν κοινωνιῶν οἱ νόμοι καὶ οἱ θεσμοί, εὐρέθησαν φιλόσοφοι οἵτινες τὴν ἡρνήθησαν, καθὼς ἡρνήθησαν τὴν μίαν, ταυτούσιον καὶ αὐτενεργὸν φύσιν τοῦ πνεύματος. Καὶ ἐπειδὴ τὴν νόησιν ἐθεώρησαν ὡς ἀναγκάιον μηχανισμόν τῆς ἐγκεφαλικῆς ὕλης, ἐθεώρησαν καὶ τὴν πράξιν ὡς ἀναγκάιον ἀποτέλεσμα τοῦ μηχανισμοῦ τούτου, διότι, πλὴν τινων ἐνστιγματικῶν καὶ ἀκουσίων ἐνεργειῶν, ἐκ τοῦ ὁργανισμοῦ ὅλως προερχομένων, πάσης πράξεως προηγείται νόησις, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶπον, ὅτι ἐπειδὴ πράξις ἄνευ λόγου δὲν ὑπάρχει, καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος εἶναι ἀναγκαῖον προῖόν τῆς ὕλικῆς ἐνεργείας, πᾶσαι αἱ πράξεις γίνονται κατ' ἀνάγκην, καὶ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν ἐξέλαβον ὡς ὀπτικήν τινα ἀπάτην τοῦ πνεύματος, ἢ ὡς μυστηριώδη τινὰ ἰδέαν ἄνευ πραγματικοῦ ἀντικειμένου.¹ Ἰνα δὲ θεσθιωθῶμεν ὅτι μυστήριον καὶ ἀπάτη δὲν ὑπάρχει, καὶ ὅτι ἡ ἐλευθερία εἶναι πραγματικὸν γεγονὸς, ὡς ἡ ἐνότης καὶ ἡ ταυτότης, ἀρκεῖ νὰ παρατηρήσωμεν προσεκτικῶς καὶ ἀπροκαταλήπτως τὰ ἐν ἡμῖν, καὶ ν' ἀναλύσωμεν τὴν φύσιν τῶν λόγων ἐφ' ὧν στηρίζεται πᾶσα πράξις.

Παρατηρῶν ἐντὸς ἐαυτοῦ, εἶτε κατὰ τὴν πράξιν, εἶτε πρὸ αὐτῆς εἶτε μετ' αὐτὴν, ἕκαστος ἐξ ἡμῶν γινώσκει, ὅτι, ἐὰν δὲν ἐβιάσθη δι' ἐξωτερικῆς καὶ ἀνυπερβλήτου ἀνάγκης, εἶναι ἐλεύθερος αὐτοῦργος τῶν πράξεών του, ὅτι τινὰς τῶν πράξεων τούτων ἡδύνατο νὰ παραλείψῃ ἢ ν' ἀναβάλῃ, ἄλλας νὰ πράξῃ ἄλλως ἢ ὡς ἐπραξε, καὶ ὅτι κατὰ τὴν δεῖξαν περίπτωσιν ἐπραξεν ὁρθῶς, συμφωνῶς πρὸς τὸν ὁρθὸν λόγον, καὶ εὐχαριστεῖται διὰ τοῦτο, κατὰ τινὰ ἄλλην,

1. Ὁπτιῶν ἀπάντην ὀνομάζει αὐτὴν ὁ Σπινόζα, καὶ μυστικισμὸν ὁ Στ. Μίλλ.

παρασύρθη ὑπὸ τινος μὴ ὁρθοῦ λόγου, δὲν ἐσκέφθη ἀρκοῦντως, ἐκυριεύθη ὑπὸ τινος ἐπιθυμίας ἢ πάθους, ἢ ψευδοῦς συμφέροντος, καὶ δυσαρστέεται καὶ μετανοεῖ δι' ὅ,τι ἐπραξεν. Ἐντεῦθεν ἡ λεγομένη εὐθύνη, ἣν καὶ ἡμεῖς ἀποδίδομεν εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ οἱ ἄλλοι εἰς ἡμᾶς. Καὶ ἡ εὐθύνη αὕτη εἶναι ἡ ἐξάσις ὅλου τοῦ ἠθικοῦ βίου, καὶ οὐ μόνον ἀτομικῶς ἕκαστος ἀνθρώπος ἀναγνωρίζει αὐτὴν καὶ συναισθάνεται, ἀλλ' ἐπ' αὐτῆς στηρίζει πᾶσαν κρίσιν περὶ τῆς ἠθικότητος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἐπ' αὐτῆς στηρίζεται ἡ περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ χαρακτῆρος κοινὴ γνώμη τῶν κοινωνιῶν καὶ μέγα μέρος τῆς νομοθετικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτῶν ἐνεργείας. — Καὶ τῶνόντι, ἡ ἐλευθερία ἐνέργεια ἐξωτερικεύεται διὰ τῆς ἐργασίας καὶ γεννᾷ τὴν ἰδιοκτησίαν, καὶ ἡ κοινωνία σέβεται τὴν ἰδιοκτησίαν, καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἀστική λεγομένη ἐλευθερία· ἡ ἐλευθερία ἐνέργεια ἐξωτερικεύεται διὰ τῆς ἐκφράσεως παντοίων ἐπιστημονικῶν, θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν νοημάτων, καὶ ἡ κοινωνία σέβεται τὴν ἐκφράσιν ταύτην τοῦ πνεύματος, καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου, τοῦ τύπου, τῆς συνειδήσεως· τέλος, ὅπου ἡ κυβέρνησις δὲν εἶναι ἀπόλυτος, ἕκαστος συντελεῖ διὰ τῆς ἐλευθερίας ἐνεργείας του εἰς τὴν σύστασιν καὶ ἐνέργειαν τῶν δημοσίων ἀρχῶν, καὶ ἐντεῦθεν ἡ πολιτικὴ λεγομένη ἐλευθερία. Οὐδεμία τῶν ἐλευθεριῶν τούτων εἶναι νόμιμος, ἐὰν δὲν ὑπάρχει ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία, ἥς αἱ ἄλλαι πᾶσαι εἶναι ποικίλαι χρήσεις καὶ ἐφαρμογαί. Καὶ καθὼς εἶπομεν περὶ ἐνότητος καὶ ταυτότητος, ὅτι ἐὰν δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ πνεύματι, οὐδαμοῦ ὑπάρχουσιν, ὡσαύτως δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν περὶ ἐλευθερίας, ὅτι οὐδαμοῦ ὑπάρχει, ἐὰν δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ πνεύματι. Ἐξ αὐτῆς ἡ εὐθύνη, τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον τῶν πράξεων, ἡ ἀξιομισθία καὶ ἡ ἀναξιομισθία, ὁ ἔπαινος τῆς ἀρετῆς καὶ ὁ ψόγος τῆς κακίας, ἡ καλὴ καὶ ἡ κακὴ ὑπόληψις, ἡ βράβευσις καὶ ἡ τιμωρία, ἐν αὐτῇ ἡ βᾶσις τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου καὶ πάσης εὐνομουμένης πολιτείας. Ἡ πρέπει λοιπὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ταῦτα εἶναι ὀπτικὴ ἀπάτη καὶ μυστικισμός, ἢ πρέπει νὰ τὰ ἐξηγήσωμεν ἄλλως ἢ διὰ τῆς ἐν ἡμῖν ἐλευθερίας. Πρέπει, δηλαδή, νὰ τὰ ἐξηγήσωμεν διὰ τῆς ἐν τῇ ὕλῃ ἀνάγκης, καὶ ἀπέναντι τῆς ἐξηγήσεως ταύτης οὐ τολμη-

ρότεροι τῶν ὕλιστῶν δὲν ἐδειλίασαν, διότι λέγουσιν ὅτι ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία εἶναι χηρικόν τι σύνθετον ὡς τὸ ἄλκις ἢ τὸ θεῖον,¹ καὶ τοὺς κοινωνικοὺς καὶ ἱστορικοὺς νόμους ἀνάγουσιν εἰς τὴν σύγκρουσιν τῆς ὕλης, τὴν ἀλληλομαχίαν τῶν ζώων καὶ τὴν ὑπερκράτησιν τοῦ ἰσχυροτέρου.² Καὶ καθὼς μελετῶντες τὸν ἄνθρωπον ἐξωθεν ἀγνοοῦσιν ἐξ ἀνάγκης τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φύσιν, καὶ καταντῶσι νὰ τὸν ταυτίσωσι μὲ τὰ ἄλλα ζῶα, παρομοίως, προχωροῦντες διὰ τῆς αὐτῆς πάντοτε μεθόδου δὲν εἶναι παρόδοξον ἐὰν καὶ τὸν κοινωνικὸν καὶ ἱστορικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ταυτίζουσι μὲ τὴν ζωὴν τῶν κτηνῶν.

Ἐὰν δὲ τὴν πρῶτον ἐξετάσωμεν ποῖοι εἶναι οἱ λόγοι ἐκάστης πράξεως, ποῖα ἡ φύσις αὐτῶν, καὶ ποῖα ἡ ἐπιρροὴ αὐτῶν ἐπὶ τῆς θελήσεως, πάλιν πειθόμεθα, ὅτι, ἂν καὶ οὐδεμία πράξις ἄνευ λόγου, οὐχ ἥττον ἢ θέλησις παρὰδεχομένη τὸν δαίνα ἢ δαίνα λόγον, δὲν ἀποβάλλει τὴν ἰδίαν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ἐξασκεῖ αὐτὴν, καὶ οὐδὲν ὑπάρχει καταναγκαστικὸν ἐλαττήριον τῶν πράξεων μας.

Ἐλαττήριον καταναγκαστικὸν εἶναι ἐπὶ πνευματικῶν γεγονότων μεταφορικῇ ἔκφρασις λαμβανόμενη καταχρηστικῶς ἐκ τῆς ἐπιστήμης τῆς ὕλης, ἐκ τῶν δυναμικῶν καὶ μηχανικῶν κινήματων, ἐν οἷς ἐπικρατεῖ ἡ ἀνάγκη, καὶ ἅτινα ὡς ἐκ τούτου καὶ μαθηματικῶς ὀρίζονται, καὶ ἀλανθάστως προβλέπονται, καὶ ὑπὸ τῆς πίεξης σταθερῶς ἐπιβεβαιοῦνται. Οὐδεὶς τοιοῦτος μηχανισμὸς ἐν τῷ πνεύματι. — Οἱ λόγοι τῶν πράξεων μας εἶναι τὰ ἐνστίγματα, τὰ αἰσθήματα, τὰ πάθη, αἱ ἰδέαι. Ἐτεροὶ λόγοι δὲν ὑπάρχουσι, καὶ οὐδεὶς τῶν λόγων τούτων εἶναι ἀνίκητος. — Ἄρα εἶναι κύριος ἑαυτοῦ, ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ ἀντενερῇ καὶ ἀντενεργεῖ κατὰ τοῦ ἐνστίγματος, ὅπερ ἐπικρατεῖ κατὰ τὴν πρῶτην τοῦ ἡλικίαν, καὶ καθ' ὅλην τὴν ζωὴν εἰς τὰ κτήνη. Τὸ αἶσθημα ἐπίσης οὐδὲν ἔχει καταναγκαστικὸν, καὶ ἀπειράκις καταπνίγομεν ἐν αἰσθημα, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε κακὸν, καὶ προαιρούμεθα νὰ πράξωμεν ἄλλως ἢ ὡς αὐτὸ ὑπαγορεύει. Τὸ δὲ πάθος δὲν εἶναι εἰμὴ παράτασις αἰσθήματος κραταιουμένου διὰ τῆς ἔξωσ καὶ ζωογονουμένου ὑπὸ τῆς φαντασίας. Καὶ ἐὰν τὸ αἶσθημα δὲν εἶναι ἀνίκητον, ἡ παράτασις ἡ μεταβάλλουσα αὐτὸ εἰς πάθος δὲν γίνεται ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῆς ἡμετέρας θελήσεως. Ἡ δὲ ἔξις, εἰς τὴν ἀποδίδουσι μεγάλην ἀξίαν οἱ ὕλισται, εἶναι ὑπὲρ πᾶν ἕτερον στοιχεῖον γέννημα τῆς ἐλευτέρας θελήσεως, καθ' ὅσον προέρχεται ἐκ τῆς μακρᾶς ἐπαναλήψεως τῶν αὐτῶν πράξεων, αἵτινες ἀποθνήσκουσιν οὕτως εὐκολώτεροι, καὶ ταυτιζόμενοι μὲ τὴν ὑπαρξίν μας μεταβάλλονται εἰς δευτέρην φύσιν, καὶ ἡ ἐπανα-

λήψις αὕτη δὲν γίνεται ἄνευ συναισθήσεως τῆς ψυχῆς, καὶ δυνάμεθα νὰ τὴν διακόψωμεν ἅμα θελήσωμεν. Ναὶ μὲν κυριεύμεθα ἐνίοτε ὑπὸ τῶν ἔξωσ, ἀλλ' ἂν οὐ τὰς ἀφίσωμεν νὰ μᾶς κυριεύσωσιν. — Ἐὰν δὲ εἴπωσιν οἱ ἀντιπρονοῦντες ὅτι ἡ ἀντενέργεια κατὰ τοῦ ἐνστίγματος, τοῦ αἰσθήματος, τοῦ πάθους, τῆς ἔξωσ γίνεται δυνάμει ἰδέας τινός, καὶ ὅτι αἱ ἰδέαι παράγονται καὶ ἐνεργοῦσι κατ' ἀνάγκην, ἀπαντῶμεν ὅτι ἡ ἰδέα εἶναι τὸ ἥττον παθητικὸν ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ πνεύματος, διότι εἶδομεν ὅτι καὶ ἐπὶ αἰσθητῶν ἀπαιτεῖται συνέργεια ἢ τοῦλάχιστον μὴ ἀντενέργεια τῆς ψυχῆς, ἵνα ἡ ἐντύπωσις μεταβληθῇ εἰς αἴσθησιν, καὶ αὕτη εἰς ἀντίληψιν διαμένουσιν ἐν τῷ πνεύματι ὡς ἰδέαι. Ἀλλὰ πρὸς τούτοις οὐχὶ πᾶσαι αἱ ἐν ἡμῖν ἰδέαι παράγονται ἐκ τῶν αἰσθητῶν. Ἐχομεν ἰδέας αἵτινες εἶναι προτὴν ἰδιαιτέρας καὶ ἐσωτερικῆς ἐπεξεργασίας τῶν διδομένων τῆς αἰσθήσεως, ἄλλας, αἵτινες οὐδόλως ἀντιστοιχοῦσι πρὸς ὕλικὰ ἀντικείμενα, ὡς ἡ ἰδέα τοῦ ἀπείρου τόπου καὶ χρόνου, αἱ πρῶται μαθηματικαὶ ἔννοιαι, αἱ λογικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἀρχαί, καὶ κυρίως αὗται αἱ περὶ τῆς φύσεως τοῦ ἡμετέρου πνεύματος ἰδέαι, οἷον ἡ ἐνότης, ἡ ταυτότης, ἡ ἀντενέργεια, ἡ οὐδαμοῦ τῆς ὕλης εὐρίσκομεν καὶ μόνον ἐν ἡμῖν καθορώμεν. Καὶ ἂς προσθέσωμεν ὅτι αἱ ἰδέαι αὗται εἶναι αἱ σαφέστεραι καὶ βεβαιότεραι, διότι ἡ ὕλη εἶναι τρόπον τινὰ ξένη πρὸς ἡμᾶς, εἶναι τὸ ἕτερον, ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, ἢ, ὡς εἶπεν εἰς τῶν ἐμβριθεστέρων τῶν καθ' ἡμᾶς φιλοσόφων, ὁ κ. 'Ραυαϊσῶν, ἀγνωστὸν τι τὸ ὁπεῖον δὲν εἶναι πνεῦμα (ce je ne sais quoi qui n'est pas l'esprit). Ποῦ ἐν τούτοις ὁ καταναγκασμὸς τοῦ πνεύματος; πάντα εἶναι ἀνάγκη ἐν τῇ ὕλῃ, πάντα εἶναι ἐλευθερία ἐν τῷ πνεύματι, καὶ διὰ τοῦτο τὸ πνεῦμα εἶναι ἀκατάβλητον, καὶ ὑπὸ τῆς βίας ἀήττητον, ὡς ἀναρίθμητα παραδείγματα ἡρώων καὶ μαρτύρων ἀποδεικνύουσιν. Οἱ λόγοι τῶν πράξεων μας δὲν εἶναι καταναγκαστικοί, ἡ ἐλευθερία προϋπῆρχεν αὐτῶν, καὶ συνέτεινεν εἰς τὴν γέννησιν τῶν.

Ἄς συμπεράνωμεν λοιπὸν ὅτι, παρὰ τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ταυτότητα, ἔχει ἡ ἡμετέρα ψυχὴ καὶ ἀντενέργειαν, δι' ἣς ἐνεργεῖ ἐλευθέρως, εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς, εἴτε ἐν τῇ νοήσει εἴτε ἐν τῇ πράξει. Ἀλλ' ἡ ἐλευθερία τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι ἀπόλυτος. Ἡ ἐλευθερία ἐνέργεια αὐτῆς συνδυάζεται μὲ τὴν ἐπ' αὐτῆς ἐνέργειαν τῶν ἐκτὸς, καὶ ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου προκύπτει ἅπας ὁ πνευματικὸς ἡμῶν βίος. — Δὲν εἶναι δὲ περιττὸν νὰ παρατηρήσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι καθὼς πρὸς τὴν ἐνότητα τῆς ψυχῆς ἀντιστοιχοῦσιν αἱ πρῶται μαθηματικαὶ ἔννοιαι τοῦ σημείου, τῆς

1. Τὸν συνδυασμὸν τῆς ἐλευτέρας τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἐν τῇ φύσει ἀνάγκην ἀριστα διεφώτισεν ὁ Duc d'Argyll ἐν τῷ συγγ. αὐτοῦ πονήματι The reign of the law.

1. O. A. Taine.

2. Bagehot: Lois scientifiques du développement des nations.

γραμμαῖς κλ., αἵτινες ἄνευ αὐτῆς θὰ ἦσαν ἀκατανόητοι, παρομοίως ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ψυχῆς στηρίζεται ὁλόκληρος ἐπιστήμη, ἡ ἠθικὴ, ἥτις ἄνευ αὐτῆς καὶ ἀκατανόητος θὰ ἦτο καὶ ἀνεφάρμοστος, καὶ ἐπὶ τοῦ ἀμοιβαίου θαυμασμοῦ τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀνθρώπων ἐρείδεται ἐτέρα ἐπιστήμη, τὸ δίκαιον, καὶ ὅτι ἀμφότεραι αἱ ἐπιστήμαι αὗται ἐπιδέχονται, ἐὰν λογικῶς ἀναπτυχῶσι, τὴν αὐτὴν τῶν μαθηματικῶν ἀκριβειαν καὶ βεβαιότητα. Ἄς προσθέσωμεν δὲ ὅτι αἱ ἐπιστήμαι αὗται, ὡς ἐπίσης ἡ λογικὴ καὶ ἡ μαθηματικὴ, ἐγεννήθησαν καὶ ἐφθασαν εἰς ἀνώτατον βαθμὸν τελειότητος πολὺ ἐνδρόως καὶ πρὶν ἐπινοηθῶσιν αἱ θεωρίαι δι' ὧν οἱ ὑλισταὶ προσπαθοῦσι ν' ἀναγάγῃσι καὶ νὰ υποβάλλῃσι τὴν ἐνέργειαν καὶ τοὺς νόμους τοῦ πνεύματος εἰς τὴν ἐν τῇ ὕλῃ ἀνάγκην.

Ἔπεται συνέχεια.

Π. ΒΡΑΥΑΣ.

ΑΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΑΙ ΟΙΚΙΑΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑΙ

(Ἐκ τῶν τοῦ Σμαΐλας.)

Ἡ τάξις, ἡ οὖσα πάντοτε ἡ ψυχὴ παντὸς ἔργου, ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα ἐν τῷ οἴκῳ· μόνον δι' αὐτῆς δύναται τις νὰ φθάσῃ εἰς τὸ πέρας παντὸς ἔργου· ἡ τάξις ἀποκλείει τὴν σύγχυσιν. Ὅπως ὅμως ὑπάρξῃ τάξις ἀπαιτεῖται ἀκρίβεια, ἐτέρα οὐσιώδης ὁρετὴ πάσης ἐργασίας. Ἡ ἄτακτος, ἡ, ὡς συνήθως λέγομεν, ἡ ἀκατάστατος γυνὴ ἐμπνέει ἀηδίαν, διότι κατατρίβει τὸν χρόνον εἰς οὐδὲν λογιζομένη τοὺς πατατηροῦντας αὐτήν. Τὸ αὐτὸ λέγομεν καὶ διὰ τὸν ἀκατάστατον ἄνδρα. Διὰ τὸν ἐργατικὸν ἄνδρα ὁ χρόνος εἶναι χρήματα, διὰ τὴν γυναῖκα ἡ τάξις εἶναι χρήματα. Ἡ τάξις ἐπὶ γυναικὸς σημαίνει εἰρήνην οἰκογενειακὴν, ἄνετον εἶον καὶ εὐτυχίαν.

Ἡ περὶ τὴν ἐργασίαν ὡσαύτως εὐχέρεια εἶναι διὰ τε τοὺς ἄνδρας καὶ τὰς γυναῖκας σπουδαιότατη ἀρετὴ, τοιαύτη δὲ εἶναι καὶ ἡ περὶ τὰς πράξεις σφίκα, ἡ ἐκ πεφωτισμένης κρίσεως πηγάζουσα· αὕτη ἐν πάσῃ περιστάσει τοῦ βίου ἀναζητεῖ τὸ καλὸν καὶ προσῆκον, ἀποφαίνεται ἐν συνέσει περὶ τοῦ πρακτέου καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως, ὑπολογίζει τὰς δαπάνας, τὸν χρόνον καὶ τὸν τρόπον τῆς ἐνεργείας. Αἱ ἀρεταὶ αὗται ἀποκτώνται διὰ τῆς ἐμπειρίας, ὑπὸ τῆς διδασκαλίας ὑποβοηθούμεναι.

Τούτων ἕνεκεν ἀπαραίτητον εἶναι αἱ γυναῖκες ν' ἀσκῶνται περὶ τὰς ὑποθέσεις τὰς οἰκογενειακάς, ἵνα ἀποκαθίστανται ὠφέλιμοι βοηθοὶ ἐν τῷ βίῳ καὶ τῇ καθ' ἡμέραν ἐργασίᾳ. Αἱ γυναῖκες ὡσαύτως ἔχουσιν ἀνάγκην διδασκαλίας καὶ διανοητικῆς ἀναπτύξεως, ὅπως δύνανται νὰ ἐκτελῶσιν εὐχερῶς καὶ συνετῶς τὰ ἀνατεθειμένα αὐταῖς καθήκοντα, ὅπως καθοδηγῶσιν ἀπὸ τῆς κοιτίδος ἔτι τοὺς παῖδας, καὶ ἀνατρέψωσι καλῶς.

Τὰ κατώτερα τοῦ ἀνθρώπου πλάσματα ὁδηγοῦνται εἰς τὰ τοῦ βίου των ἐξ ἐμφύτων ὁρμῶν καὶ αἰσθημάτων. Τὰ ἔμφυτα ὅμως αἰσθηματα δὲν ἀρκοῦσι διὰ τὸν ἄνθρωπον· ὁ ἄνθρωπος, ὅπως καλῶς βίωσῃ καὶ συντηρηθῇ, ἔχει χρεῖαν διδασκαλίας, ὁ νοῦς αὐτοῦ, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ προεδρεύῃ πάσης οἰκογενειακῆς πράξεως, δέον νὰ ἀναπτυχθῇ. Αἱ γυναῖκες λοιπὸν, εἰς χεῖρας τῶν ὁποίων ἡ Πρόνοια ἐνεπιστεύθη τὴν φυσικὴν ὑγείαν τῶν μελλουσῶν γενεῶν, πρέπει νὰ διδάσκωνται τοὺς φυσικοὺς νόμους, διότι ἐν τῇ φυσικῇ ὑγείᾳ περικλείεται καὶ ἡ ἠθικὴ τοῦ ἀνθρώπου φύσις.¹

Ὁ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὴν γυναῖκα νοῦν, ὅπως ποιεῖται χρῆσιν αὐτοῦ, καὶ οὐχὶ ὅπως ἀφίη νὰ μαρκίνηται· διότι ὁ Θεὸς ἐπιδαφιεύει μὲν ἐν ἀφρονίᾳ τὰ δῶρά του, ἀλλὰ καὶ δὲν διασκορπίζει. Δὲν ἠθέλησε νὰ ὑφίσταται μόνον λύπας ἡ γυνὴ καὶ οὐδεμίαν νὰ ἔχῃ πρωτοβουλίαν ἐν τῷ βίῳ, οὐδ' ἔπλασε ταύτην μόνον καὶ μόνον ὅπως θέλῃ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς τοῦ ἀνδρός.

Ἡ γυνὴ ἔχει καὶ ὑπαρξὴν αὐτοτελῆ, δὲν ζῇ μόνον διὰ τοὺς ἄλλους· ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀνατεθειμένα αὐτῇ καθήκοντα τοῦ βίου εἶναι σπουδαῖα, ἔχει ἀνάγκην πρὸς ἐκπλήρωσιν αὐτῶν καὶ τῶν φώτων τοῦ νοῦς αὐτῆς καὶ τῶν συμπαθειῶν τῆς καρδίας τῆς. Ἡ ὑψηλοτέρα αὐτῆς ἀποστολὴ δὲν συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐξαίρῃ τὰ μάταια αὐτῆς πλεονεκτήματα, ὑπὲρ τῶν ὁποίων καταναλίσκουσι σήμερον αἱ γυναῖκες τόσον πολύτιμον χρόνον, διότι ταῦτα, καίπερ δυνάμενα ν' αὐξήσωσιν ἔτι μᾶλλον τὰ, ἄλλως αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἀρκετὰ, θέλγητρα τῆς νεότητος καὶ τῆς καλλονῆς, ἐλαχίστην παρέχουσι βοήθειαν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πραγματικοῦ καθημερινοῦ βίου.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ῥωμαίοις ὁ μέγιστος τῶν ἐπαίνων δι' εὐγενῆ γυναῖκα ἦτο ὅτι οἰκουρεῖ καὶ ὑφάινει—*Domum mansit lanam fecit*. Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς δὲ χρόνοις εἰπὸν τινες ὅτι ἡ γυνὴ ἐδιδάχθη ἀρκούντως ὅταν γνωρίζῃ τόσπην χημεῖαν ὥστε νὰ δύναται νὰ ψῆσῃ τὸ φαγητόν της, καὶ τόσπην γεωγραφίαν ὥστε νὰ γνωρίζῃ τὰ δωμάτια τοῦ οἴκου της. Ὁ λόρδος Βύρων, τοῦ ὁποίου αἱ πρὸς τὴν γυναῖκα συμπάθειαι ἦσαν φύσεως ἀτελεστάτης, διεκήρυττεν ὅτι ἤθελε νὰ περιορίσῃ τὴν βιβλιοθήκην αὐτῶν εἰς μόνην τὴν Ἀγίαν Γραφὴν καὶ εἰς ἓν βιβλίον μαγειρικῆς. Ὁ τρόπος ὅμως οὗτος τοῦ θεωρεῖν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἀνατροφὴν τῆς γυναικὸς, καθὼς καὶ ἡ νῦν ἐπικρατοῦσα γνώμη, ἦν προανεφέρμεν, δεικνύει διάνοικαν περιορισμένην,

1. Ἐὰν τὸ 1/3 τῶν γεννημένων τέκνων θνήσκουσιν πρὸ τοῦ 5^{ου} ἔτους, ἀποδοτέον τοῦτο εἰς τὴν ἄνοιαν τῶν μητέρων περὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους. Τὸ πλεῖστον τῶν μητέρων ἀγνοεῖ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, τὴν χρῆσιν τοῦ ἀέρος, τοῦ ὕδατος καὶ τὸν τρόπον τῆς παρασκευῆς τροφῆς ὀρίως. Τοιαύτη θνησιμότης δὲν ἀπαντᾷ παρὰ τοῖς ζῴοις.